

19. Yüzyıl Muhacir İskânına Bir Örnek: İnegöl Tahtaköprü Yerleşmesinin Mimari Analizi

Kadriye DURMUŞ

Yüksek Mimar
kadriedurmus1@gmail.com

Önder AYDIN

Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
oaydin@gazi.edu.tr

Nurçin ÇELİK

Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü
celik.nurcin@gmail.com

Bu çalışma, Doç.Dr. Önder AYDIN'ın danışman, Dr.Öğr.Üyesi Nurçin ÇELİK'in jüri üyesi olarak katkı sağladığı, Kadriye DURMUŞ tarafından Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ÖZET

19. yüzyılda toprak kayıplarına bağlı olarak yaşanan göçler, Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline gelmiştir. Özellikle, 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşından sonra, Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki topraklarına doğru yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır. Bu göçler sonucunda devlet, muhacirlerin iskânı sorununu çözmeye yönelik olarak çeşitli mevzuat düzenlemeleri yapmıştır. Bu süreçte kurulan kırsaldaki muhacir köyleri ve kent merkezlerindeki muhacir mahalleleri, devletin o dönemki iskân ve iktisat politikalarının yansımalarıdır. Genellikle planlı olarak inşa edilen bu köyler, kuruluşundan günümüze sosyal ve kültürel etkilerle değişimlere uğramıştır. Hüdavendigar vilayeti Ertuğrul livasına bağlı İnegöl, 19. yüzyılda Balkanlar ve Kafkasya üzerinden göçlerle muhacir iskânlarının yapıldığı önemli merkezlerden biridir. 19. yüzyıl sonlarında Bulgaristan muhacirleri için İnegöl yakınlarında kurulmuş olan Tahtaköprü yerleşimi, kuruluş bölgesindeki yerleşim dokusunda bazı niteliklerini günümüzde de sürdürüyor olmasından dolayı, makalenin çalışma alanı olarak seçilmiştir. Makale çalışmasında, Tahtaköprü'nün ilk iskân bölgesi olan Hamidiye mahallesindeki yerleşim düzeni; yerel, geleneksel özellikler taşıyan mimari örneklerin inşa yöntemi, cephe düzeni, mekân örgütlenmesi ve yerleşmenin günümüze kadarki süreçte dönüşümü üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Mimarlık, Konut Mimarisi, Göç, 19. Yüzyıl, İnegöl.

ABSTRACT

Mass migrations which happened in result of the territorial loss in the 19th century became an important problem for the Ottoman State. Especially after the Ottoman-Russian war in 1877-1878, there was a huge migration wave from the Crimea, the Caucasus and the Balkans to the territory of the Ottoman Empire in Anatolia. As a result of these migrations, the Ottoman state made various legislative arrangements to solve the housing problems of the immigrants. The immigrant villages in the countryside and the immigrant neighborhoods in the city centers, which were established in the mentioned period, are the reflections of the state's housing and economic policies at that time. These settlements, which were generally built on a planned basis, have changed with social and cultural influences from past to present. İnegöl, which is one of the district of Hüdavendigar (Bursa) province, is an important center where Balkan immigrants were settled in the 19th century. Tahtaköprü settlement, which was established near İnegöl for Balkan immigrants at the end of the 19th century, was

chosen as the study area of this article. Therefore, in this study, an evaluation has been made on the first settlement plan and the transformation of the settlement until today, as well as on the construction techniques, facade layouts and space organizations of architectural examples.

Keywords: Traditional Architecture, Housing Architecture, Migration, 19th Century, İnegöl.

1. GİRİŞ

Göçler, tarih boyunca farklı kültür, din, dil ve toplumsal yapıya sahip toplulukların bir araya gelmesine ve toplulukların etkileşimlerine neden olmuştur. Etkileşimler sonucunda sentez kültürler, yeni yaşam biçimleri, yeni idare biçimleri ortaya çıkmış ve günümüz toplumları bu şekilde oluşmuştur (Karpas, 2017:9). Göçün sebep olduğu değişimler ve etkileşimler göçmenlerin yeni yerleşmelerinde ve mimarilerinde kendini göstermektedir. 19. yüzyıl çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun yıpratıcı savaşlar, ulus devlet kurma isteği ile baş gösteren iç isyanlar sonucunda hızlı kitlesel çözümlerin yaşandığı dönemdir. Toprak kayıpları ile Kırım, Kafkaslar ve Balkanlar üzerinden Anadolu'ya yönelen büyük göç olayları yaşanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki dönem Anadolu'da yerleşim ve yapılaşma faaliyetlerinde önemli bir role sahiptir. Savaşın sonunda Balkanlar ve Kafkasya'da kaybedilen topraklardan Anadolu'ya büyük göçmen kitleleri gelmeye başlamıştır (İpek, 1999; Emgili, 2019). 'İskân' bu dönemden itibaren devletin yoğun olarak çalışmalar yaptığı bir alan haline gelmiştir

Balkanlar ve Kafkasya'dan göç edenlerin yerleştirildikleri önemli merkezlerden birisi de Hüdavendigâr Vilayetidir. Bu makale çalışmasında, 19. yüzyıl sonunda Hüdavendigâr Vilâyeti Ertuğrul Livasına bağlı İnegöl Kazasına gelerek yerleşen muhacirler için kurulan Tahtaköprü köyündeki ilk iskân bölgesi olan Hamidiye mahallesinin yerleşim özellikleri ile geleneksel konut mimarlığının nitelikleri, süreçteki süreklilikler ve değişimler ile birlikte incelenmiştir. Özellikle, Osmanlı Devletinde göçlerle kurulan köylerin genel yerleşim ve mimari özellikleri ile Anadolu ve Balkanlara Osmanlı'dan miras geleneksel konutun niteliklerinin; Tahtaköprü yerleşmesi ve yapılarının plan, mekân, cephe ve teknik özellikleriyle karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi, çalışmanın yöntemi olmuştur.

2. 19. YÜZYILDA GÖÇLER VE İSKÂN POLİTİKALARI

13. yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'da ve Balkanlar'da sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti, fethedilen yerlere Türk nüfusu yerleştirerek bölgenin Türkleşmesini sağlayan bir iskân siyaseti uygulamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerle birlikte sınırların daralmasıyla kaybedilen topraklardaki Müslüman Türkler, yurtlarını ve topraklarını terk etmeye başlamıştır (Ağanoğlu, 2001:99). Yerleşik halkın göçünü zorunlu kılan sebepler, devlet otoritesinin zayıflığı, Hristiyan halklar arasında yayılan ulusçuluk düşüncesi, Avrupa devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki siyasi ve emperyalist siyasetleridir (Kocacık, 1980:142-143). Kaybedilen Balkanlardaki Osmanlı topraklarında, Türklerin ve Müslümanların zorunlu göçü ile bölgenin demografik yapısının değişimi sağlanarak etnik ve kültürel olarak homojen bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır (Karpas, 2017:149-150). Bu gelişmeler sonucunda, 18. Yüzyıl sonlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybedilen topraklarından daha iç bölgelere doğru göç hareketleri başlamıştır. Göçler ilk başlarda sınır bölgelerinden yakındaki emniyetli bölgelere doğru iken, sonrasında toprak kayıplarının artmasıyla İmparatorluğun Asya'daki topraklarına doğru yönelmiştir. Osmanlı Devleti topraklarına, 1860-1914 yılları arasında Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan göç edenlerin sayısı 5 ile 7 milyon arasındadır (Karpas, 2017:331). Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirler, öncelikle Balkanlarda iskân edilmiş olup 93 Harbi'nden sonra bu toprakların bir kısmının kaybedilmesi ile buralardan yeniden göç etmek zorunda kalmıştır (Ağanoğlu, 2001:31-33; Saydam, 1997:204). 93 Harbi Osmanlı'nın Balkan topraklarında yaşayan bir milyondan fazla insanını muhacir durumuna düşürmüştür (İpek, 1999:41). Balkanlar üzerinden gelen muhacirler için İstanbul başta olmak üzere Edirne, Kosova, Selanik gibi Rumeli vilayetleri geçici iskân alanı olarak

belirlenmiştir (Ağanoğlu, 2001:175). Bunların yetersiz kalması sonucu Anadolu'daki vilayetlerde daimi iskânlar yapılmıştır. Muhacirler, İstanbul ve bazı liman kentleri üzerinden Anadolu'ya ulaştırılmış, İstanbul'a en yakın boş arazilerden başlanarak sonrasında Anadolu'da ve Suriye'de boş yer bulunan bütün vilayetlere iskân edilmiştir. (Kocacık, 1980:151; Kocacık, 1979:417-418). Diyarbakır, Van, Musul, Halep, Bağdat, Basra vilayetlerindeki araziler verimsiz ve muhacirlerin ulaşımının zorluğu sebebiyle iskâna elverişli bulunmamıştır. Muhacirlerin büyük çoğunluğu Hüdavendigâr, Edirne, Ankara, Aydın, Kastamonu vilayetlerine gönderilmiştir (İpek, 1999:165).

2.1. Göçe Dair Mevzuat Düzenlemeleri ve Muhacir Komisyonları

Göçler 18. yüzyıl sonlarında başlamış olmasına karşın, devlet o dönemde muhacirlerin iskânı ve topluma uyumu, iktisadi ve kültürel sorunlar gibi problemlerin çözümüne yanıt verecek yeterlilikte bir teşkilat yapısı oluşturmamıştır. Tanzimat'a kadar muhacir meseleleri çıkarılan talimatnâmelere uygun olarak çözülmeye çalışılmıştır. Kırım Savaşı sonrasında gelen muhacirlerin iskân ve yardım işleri Ticaret Nezâreti tarafından yürütülmüştür. 1854'te kurulan Şehremâneti, İstanbul'la sınırlı olmak üzere gelen muhacirlerin ulaşım ücretlerinin ödenmesi, geçici iskân mahallerinin belirlenmesi, temel ihtiyaçlara yönelik yardımların yapılması, Anadolu ve Rumeli'ye sevk edilmeleri gibi konulara yönelik çalışmalar yapmıştır (Saydam, 1997:103-106).

1859 senesine kadar göç işleri ile ilgilenen Şehremâneti'nin Balkanlar'dan göçlerin artmasıyla yetersiz kalması sonucu, 1860'ta ilk muhacir komisyonu olan Muhacirîn Komisyonu kurulmuştur. 93 Harbi'nden sonra göçlerin yoğunluğu daha da artınca bu komisyon yetersiz kalmış ve Haziran 1878'de her vilayette müdürlükleri bulunan, İstanbul merkezli İskân-ı Muhacirîn komisyonu oluşturulmuştur (Kocacık, 1980:159; Halaçoğlu, 1999:58). Devlet, muhacirlerin ulaşımı ve yapılacak diğer yardımların yanında, muhacirler için yerleşimler kurulmasını sağlamıştır. Muhacir iskânı uzun süren savaşlar sonunda yaşanan nüfus kayıplarına da bir çözüm olarak görülmüştür (Karpas, 2017:202). Devletin iskânlardaki öncelikli hedefi, muhtaç durumda olan muhacirlerin boş ve harap alanlara yerleştirilerek hem bu alanların ziraata açılması hem de muhacirlerin üretici duruma getirilmeleri ve bu sayede devlet ekonomisinin canlanması ve rahatlamasıdır (Ağanoğlu, 2001:181-182; İpek, 1999:155). Bunlara ek olarak, muhacirlerle yerleşik halkın kaynaşması ve sonuçta toplumsal huzurun sağlanması hedeflenmiştir (Kocacık, 1979:423). Ayrıca, gayrimüslim nüfusun çok olduğu yerlerde Müslüman nüfus bu bölgelere iskân edilerek etnik dengenin kurulması amaçlanmıştır. Örneğin, Hüdavendigâr Vilayetine bağlı Bursa livasının kent merkezinde 1876'da %36 civarında olan gayrimüslim nüfus oranı, Müslümanların iskânı sonucu 1906'da %21'e düşürülmüştür (Ağanoğlu, 2001:104). Bu bağlamda bir diğer durum, muhacirlerin jeo-stratejik açıdan önemli yerlerde iskân ettirilmeleridir. Örnek olarak, Çanakkale Boğazı'nın güvenliği için veya 93 Harbi sonrasında göç eden Ermenilerin yerine Doğu Anadolu'da Rus hududunun güvenliği için Türk-Müslüman nüfusun yerleştirilmesi verilebilir (Ağanoğlu, 2001:101-102).

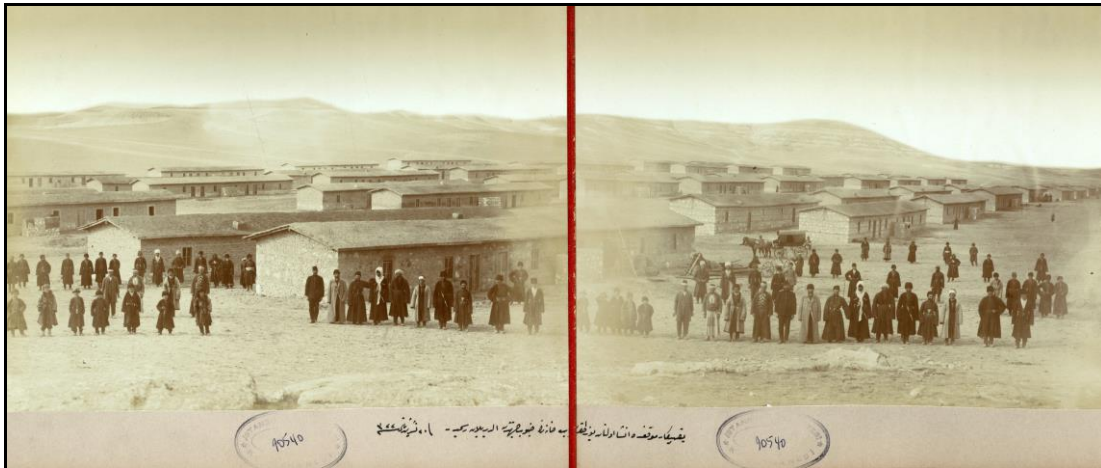
3 Mayıs 1856'da Silistre Valiliği'ne gönderilen talimatnâme, iskânın nasıl olacağı ve kurulacak köylerin mimari özelliklerini tanımlayan "ilk yönetmelik" olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti iskân siyasetinin planlı kırsal yerleşme konusunda bilinen ilk yazılı belge örneğidir (Kocacık, 1980:159; Eres ve Akin, 2010). Bu talimatnâme, muhacir iskânının ne şekilde yapılacağını, temel ihtiyaçlarını karşılamak için ulaştırılacak yardımları ve ek olarak muhacirlerin iskân sonrasındaki hayatlarına yönelik politikaları içermektedir. Ayrıca, kurulacak muhacir köyleri ile ilgili sokak düzeni, evlerin plan tipleri, yapım sistemleri ve devletin inşa örgütlenmesinin gerçekleştirme biçimi tanımlanmıştır (Saydam, 1997:119-120). Dokuz maddeden oluşan bu talimatnâmenin ilk maddesinde muhacirlerin geçici olarak yerleştirilmesi ve bunun için yapılacak harcamalar ele alınmıştır. İkinci maddeye göre din ve mezhep ayrımı olmaksızın muhacirler vergilerden ve askerlikten belirli bir süre muaf tutulacaktır. Muhacirler için tesis edilecek köyler, içme suyu bulunan, nehir veya denize yakın, verimli ve boş arazilerde kurulacaktır. Söz konusu muhacir

köyleri, defterlere kaydedilerek köyde yerleştirilen arazi sahiplerine tapu dağıtılacaktır. Çiftçiler, sanatkârlar ve tüccarlar kendi işlerini yapabilecekleri yerlerde iskân edilecektir. Üçüncü madde muhacir evlerinin inşasının gerçekleşme koşullarını tanımlamaktadır. Bu evlerin teşkilinde halkın yardımına başvurulacaktır. Evler için gerekli olan kereste ve diğer malzemelerin nakliyesi ve diğer masrafları önceden saptanacaktır. Ayrıca, inşa edilecek evlerin farklı malzemelerle imatları olsa dahi mümkün olduğunca aynı tarzda ve bir hizada inşa edilmesine ve sokakların düzgün ve geniş olmasına dikkat edilmesi istenmiştir (Saydam, 1997:119-120).

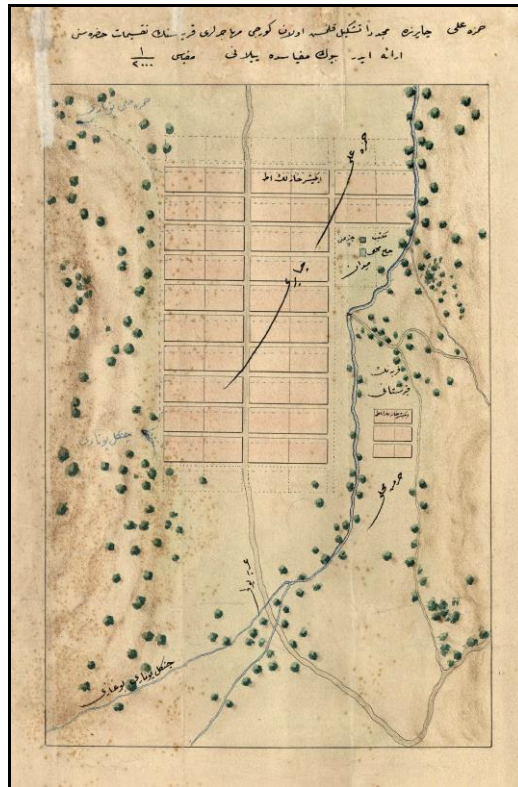
2.2. Muhacir Yerleşmeleri

Muhacir köylerinin tesis edilmesiyle ilgili uygulamalar incelendiğinde, köylerin, arazisi geniş, önemli merkezlere yakın ve verimli toprakları olan yerlerde kurulmasına dikkat edildiği görülür. Ayrıca, evlerin yakın çevreden kolaylıkla sağlanabilecek malzemeler kullanılarak en az maliyetle inşa edilmesine de önem verilmiştir (Saydam, 1997:122). Yerleşimler, genellikle varolan yerleşkelerin iskân bölgeleri dışında kalan devlet ve vakıf arazilerinde kurulmuştur (Aktüre, 1978:98). Saydam (1997:164), muhacir evlerinin yapımı ile ilgili Osmanlı Devleti tarafından üç farklı tavır gösterildiğini belirtir: muhacirlerin evlerinin devlet tarafından müteahhitlere yaptırılması, muhacirlerin evlerini kendileri inşa etmeleri veya muhacirlerin evlerini ustalara yaptırmaları durumunda masraflarının karşılanması... Söz konusu tespite koşut olarak, aynı zaman diliminde farklı yöntemlerle de çözüm arandığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak, Konya eyaletine iskân için verilen 1861 tarihli talimatnâmede, muhacirlerin mevcut köylerdeki boş hanelere dağıtılması; bunun yeterli olmaması durumunda muhacirlerin ve yerli halkın iştirakiyle evler inşa edilmesi; bunun da yeterli olmaması durumunda kalan evlerin devlet tarafından inşa ettirilmesi istenmiştir (Eres ve Akın, 2010:84).

Muhacirler için kurulan kırsalda ve kentlerdeki yerleşmeler, günümüz yerleşme dokusunun oluşmasında önemli bir yere sahiptir (Kocacık, 1979:419-424, Emgili, 2011:267). Kentlerdeki yeni kurulan muhacir mahallelerin yerleşme dokusu, geleneksel yerleşme dokusundan belirgin biçimde ayrılmaktadır (Aktüre, 1978:100). Aynı şekilde kırsal muhacir yerleşimlerindeki yerleşme dokusu geleneksel kırsal yerleşimlerdeki dokudan da farklıdır (Tunçdilek, 1967:71-73). Bu belirgin farkların sebebi, muhacir yerleşmelerinin belli bir yasal çerçeveye göre planlanmış olmasıdır. Devlet tarafından kurulan planlı muhacir köylerinde ve muhacir mahallelerinde ızgara plan/dama tahtası plan şeması sıklıkla kullanılan bir çözümdür. Bu plan şemasında evler birbirine paralel sokaklar üzerinde, eşit parselasyon düzeninde, bir hizaya göre dizilim göstermektedir (Özen Yavuz ve diğerleri, 2018). Ayrıca köyün merkezinde meydan niteliğinde bir alan bulunur ve genellikle bu alanın kenarında mescit yer almaktadır (Eres ve Akın, 2010:86) (**Şekil 1, 2**). Izgara planlı köyler, dağınık olmayan, bütüncül bir yerleşim dokusu oluşturmaktadır. Bu plan tipi sosyal teması sağlama, ulaşım maliyetlerini azaltma ve altyapı kurma kolaylığı sağlamaktadır (Ağanoğlu, 2001:104).

Şekil 1. "Yakapınar (Ertuğrulköy - Sivrihisar - Eskişehir) mevkiinde inşa olunan yüz doksan beş hanenin cenup cihetinden aldırılan resmidir / 20 Teşrinisani 1322"
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, yer no: 90540-032)

Şekil 2. Hüdavendigar Vilayeti Bursa Sancağı Pazarköy Kazası "Hamzaali çayırına müceddeden teşkil kılınmış olan Gürcü muhacirleri kariyesinin taksimat-ı haziyesini irae eder büyük mikyasda planı". 1/2000 ölçekli haritada, ızgara planlı yerleşme düzeni içinde "ikişer hanelik adalar, cami, meydan, çeşme, mektep ve kabristan yerleri" işlenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, HRT.h../570, Belge tarihi: (H) 29.12.1313).

Muhacirlerin kendi kurdukları köylerde ise, önceki yaşantılarındakine benzer yerleşim dokularına da rastlanmaktadır. Ayrıca, iskân yerlerin seçiminde muhacirlerin gelenekleri önemli bir husus olmuştur. Kafkasya'dan gelenlerin dağlık arazileri ve orman alanlarını, Balkanlar'dan gelenlerin ise plato düzlüklerini ve ovaları yerleşim için tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum, muhacir iskânı ile Kırım, Kafkasya ve Balkanlardaki köy tiplerinin izlerinin de Anadolu'ya yansımaları sağlamıştır (Eres ve Akın, 2010:86-87; İpek, 1999:228).

3. HÜDAVENDİĞAR VİLAYETİ ERTUĞRUL LİVASI İNEGÖL KAZASINDA TAHTAKÖPRÜ YERLEŞMESİ

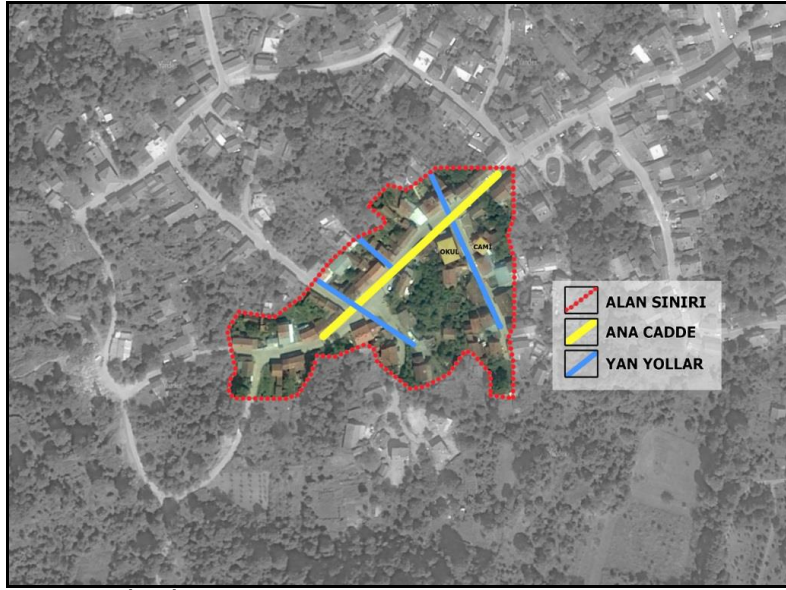
Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemindeki göçler Anadolu'yu idari, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak etkilemiş ve günümüze ulaşan izler bırakmıştır. İnegöl bu dönemde yoğun göç alan önemli yerleşimlerden biridir. 19. yüzyılda Balkanlar ve Kafkaslardan İnegöl'e gelen muhacirler, arazi yapısı, su kaynaklarının durumu, iklim şartları ve bitki örtüsü bakımından eski yaşam alanları ile benzer özelliklere sahip olan İnegöl ovası etrafındaki Uludağ ve Domanıç dağları yamaçlarında iskân edilmiştir (Yücesahin, 2002:385; Kahraman, 2006:41).

3.1. Tahtaköprü Yerleşimi

Tahtaköprü, İnegöl ovasının güneydoğusunda, Domanıç dağlarının kuzey eteklerinde orta eğimli bir alanda konumlanmaktadır. Köy, eski bir kervan yolu güzergâhında kurulmuştur. Arazinin engebeli olmasından dolayı, İnegöl ovası ile Domanıç dağlarının bağlandığı, derbent adı verilen geçitlerin yoğun olarak bulunduğu bir bölgededir. Kahraman (2006:21) köyün adının kaynağını, zemin koşulları ve arazi yapısından dolayı ulaşımın tahta köprülerle sağlanmasından aldığını belirtmiştir. Muhacir komisyonu tarafından 1886(Rumi 1302) tarihinde Bulgaristan'ın Aydos (Bulgarca: Айтоц) bölgesinden gelen muhacirlerin Tahtaköprü mevkiine yerleşmelerine izin verilmiştir. Dönemin Sultanı II. Abdülhamid 1887 (Rumi 1303) yılında Emlak-ı Hümayûn'a ait Kazmut yaylası ve Kocayayla'yı Tahtaköprü halkına tahsis etmiş; 1888'de muhacir köyü olan Tahtaköprü, Hamidiye, Hilmiye, Kanlıkonak, Tüfekçikonak, Mezit köylerine yerleşen halk için ev ve samanlık yapımı için yardım yapılmasını ve arazi dağıtılmasını emir buyurmuştur (Kahraman, 2006:47).

Tahtaköprü'nün, Osmanlı dönemindeki ilk yerleşimi olarak tespit edilen Hamidiye mahallesinin, diğer bir deyişle günümüzdeki adıyla Hüseyin Alp Caddesi'nin batı bölümünün (Yücesahin, 2002:389), doğrusal akslar oluşturacak şekilde düzenlendiğinin izleri tespit edilmiştir (**Şekil 3**). Ortadaki bir ana aksın tariflediği anayol ve bu anayolu kesen daha az genişlikteki doğrusal tali yollarla oluşturulmuş bir ulaşım ağının bulgularına rastlanmıştır. Bu ana ve tali aksların tanımladığı merkezi bölgede doğrusal ana aksla ilişkili olarak konumlanmış cami ve mektep yapıları bulunmaktadır (**Şekil 3**). Yerleşim içindeki yapı birimleri düzenli bir görünüm ortaya koymaktadır. Bu özellikleri bakımından ilk Tahtaköprü yerleşimi, inşa edilen yapıların bir araya gelişi ile yerli köylerindeki farklı bir durum oluşturmakta, planlı muhacir köylerinde görülen evlerin hiza tutturarak, sıra halinde dizildiği, düzenli planlama anlayışına çağrışım yapan bir yerleşim dokusunun özelliklerini taşımaktadır. Günümüzde varolmayan, yerleşimin ilk evresinde devletin katkısıyla yaptırılan tek katlı evlerin yerine, geleneksel özellikler taşıyarak inşa edilen, iki katlı sonraki dönem evleri (Yücesahin, 2002:391), yerleşmenin ana kurgusuna göre, ilk yerleşimin akslarını nispeten koruyacak biçimde konumlandırılmıştır. Özellikle, ana cadde üzerindeki evlerin, geçmişte belirlenen parsel genişliğinin tamamını kullanmaları nedeniyle, bitişik nizamda inşa edilmiş olmaları dikkat çekicidir (**Şekil 6**).

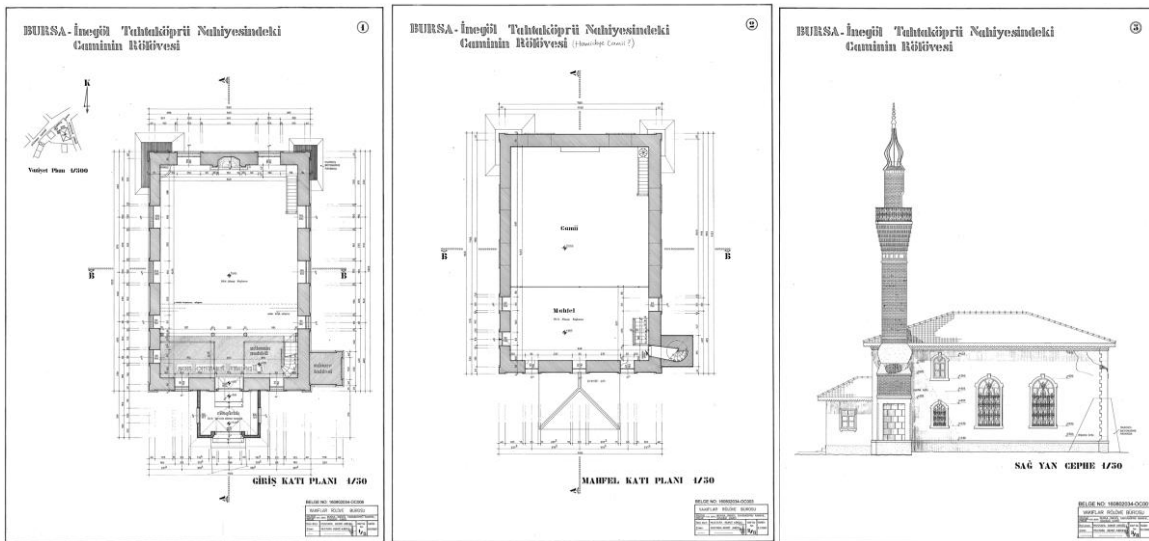
İlk yerleşimin gelişmeye devam ettiği batı tarafında, söz konusu düzenli yerleşmeden farklılaşan organik bir dokuya dönüşümün başladığı görülmektedir. Buna bağlı olarak yerleşmenin büyüyen, eklemlenen alanları düzensiz bir görünüme sahiptir. Yerleşmenin bu bölümlerinde ulaşım ağı, zemin olanakları, fiziki çevre ve topografya etkisine bağlı olarak gelişmiştir.

Şekil 3. Tahtaköprü İlk İskan Bölgesi (Yandex Haritalar'dan alınıp yazar tarafından düzenlenmiştir.)

3.2. Hamidiye Camii

İlk iskân alanında merkezi bir konumda bulunan Hamidiye Cami, Hicri 1313/Miladi 1895-1896 tarihli (Ötüken ve diğerleri, 1986:147; Kahraman, 2006:73). Sultan II.Abdülhamid tarafından köye cami ve mektep inşa ettirilmesi ile ilgili olarak keşif yapılmasını emrini veren, 1890 (Rumi 1306) tarihine ait Osmanlı Arşivi belgesi de mevcuttur (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, HH.THR, 333/40). Hamidiye Camii, sağlam olan minaresi dışında harap durumda olduğundan, özgün nitelikleri tekrar edilmeye çalışılarak, 1986 yılında yıkılıp yeniden inşa edilmiştir (Kahraman, 2006:74). Cami tek mekânlı harim ve giriş yönündeki galerili mahfilden oluşan dikdörtgen planlı bir yapıdır. İçte düz tavanla, dışta kırma çatı ile örtülüdür. Doğu duvarına bitişik vaziyetteki tek şerefeli minaresi, kübik kaideli, silindirik gövdeli ve soğan biçiminde külahlıdır (Ötüken ve diğerleri, 1986:147) (**Şekil 4**). Kuzey yönündeki kapalı giriş mekânı sonradan eklenmiştir. Cami plan ve cephe özellikleri bakımından, Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan dönemin diğer cami örnekleri ile büyük benzerlikler taşımaktadır (Aydın, 2009).

Şekil 4. Tahtaköprü Hamidiye Camisinin 1982 Tarihli Rölövesi (Tahtaköprü Belediyesi Arşivi)

3.3. Sübyan Mektebi (Mekteb-i İptidaiye)

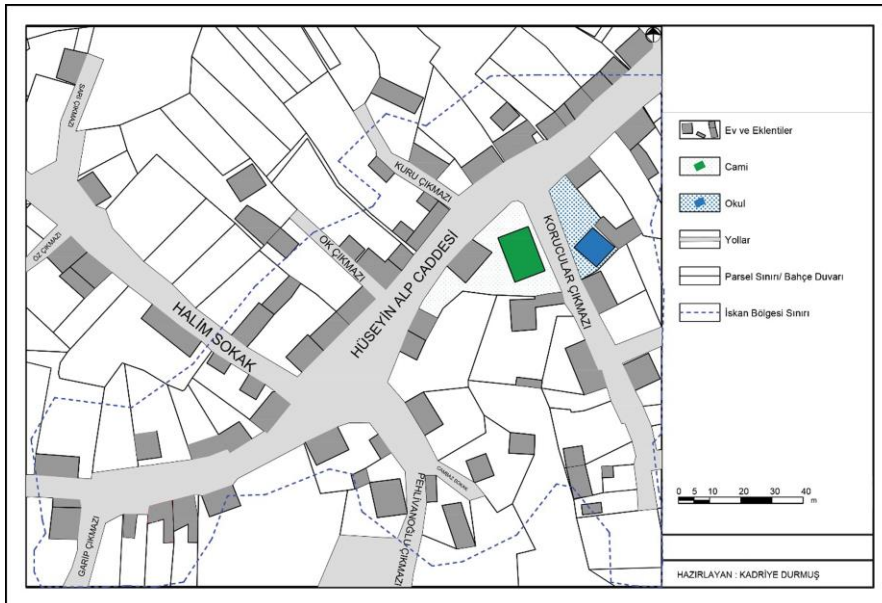
Tahtaköprü'nün ilk iskân bölgesindeki yerleşme düzeninde, planlı muhacir yerleşmelerinin genelinde olduğu gibi, cami ve mektebin birbirine yakın ve yerleşimde merkezi bir konumda yer aldığı görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid tarafından 1896 senesinde Hamidiye Camisi ile birlikte inşa ettirilen mektep, harap durumda olması nedeniyle özgün nitelikleri referans alınarak yeniden inşa edilmiştir (Parlar, 2009). Mektebin restitüsyon raporunda belirtildiğine göre giriş holü, depo, öğretmen odası ve bir derslikten oluşan, zemin ve bodrum katları bulunan, ahşap karkas sistemli bir yapıdır. Duvarlar kerpiç dolguludur. Temelde moloz taş ve çamur harcı ile inşa edilmiş, dışta horasan harcı ile sıvanmıştır (Parlar, 2009) (**Şekil 5**).

Şekil 5. Tahtaköprü Mektebinin Geçmişteki ve Günümüzdeki Durumu (Tahtaköprü Belediyesi Arşivi)

4. TAHTAKÖPRÜ GELENEKSEL KONUTLARININ MİMARİ ANALİZİ

Tahtaköprü'nün Osmanlı dönemindeki ilk yerleşim bölgesi olan Hamidiye mahallesinde, devletin katkısıyla inşa edilmiş, tek katlı ilk evre evlerine, gerçekleştirilen tespit çalışmalarında rastlanılmamıştır. Dönemin koşulları gereği, oldukça mütevazı boyutlarda inşa edilen ve geçici olarak acil barınma sorunlarını karşılayan ilk evre evleri birçok muhacir yerleşmesinde olduğu gibi zaman içinde yerini farklı bir konut dokusuna bırakmıştır (**Şekil 6**). Bu makale çalışmasında incelenen evler, muhacirlerin daha geç dönemde inşa ettirdikleri, geleneksel özellikleri olan iki katlı konut yapılarıdır.

Şekil 6. Tahtaköprü'deki İlk Yerleşim Bölgesinin Günümüzdeki Vaziyeti

4.1. Tahtaköprü Geleneksel Konutlarının Plan-Mekân Özellikleri

Tahtaköprü'nün geleneksel özellikler taşıyan evleri, genellikle geçiş mekânı ve hizmet mekânlarından oluşan zemin kat ile sokağa bakan iki-üç odadan ve avluya yönelmiş bir ara mekândan oluşan üst kattan meydana gelmektedir. Bu yönüyle zemin kat ve üst katlar birbirlerinden farklı bir düzen ortaya koymaktadır. Yerleşimdeki evler, Osmanlı mimarlık kültüründen miras kalan geleneksel Balkan ve Anadolu evlerinde olduğu gibi içe dönük bir yaşantı anlayışına göre biçimlenmiştir. Bu içe dönüklük toplumun bağlı olduğu gelenek ve inanışların etkisi ile evdeki yaşantının kendi içine doğru çekilmesini gerektirmektedir. Buna bağlı olarak evlerin planlanmasında iç-dış, kamusal-özel, ev-sokak ayrımının yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda dış çevre olarak tanımlanan meydan, sokak gibi denetimsiz çevre ile sofa, avlu, bahçe gibi özel olarak kurulmuş ve kısıtlanmış denetimli mekânlar arasında kesin bir ayrım vardır. Denetimli mekânlar denetimsiz mekânların aksine yönlendirilebilir ve korunabilir bir alan tanımlamaktadır.

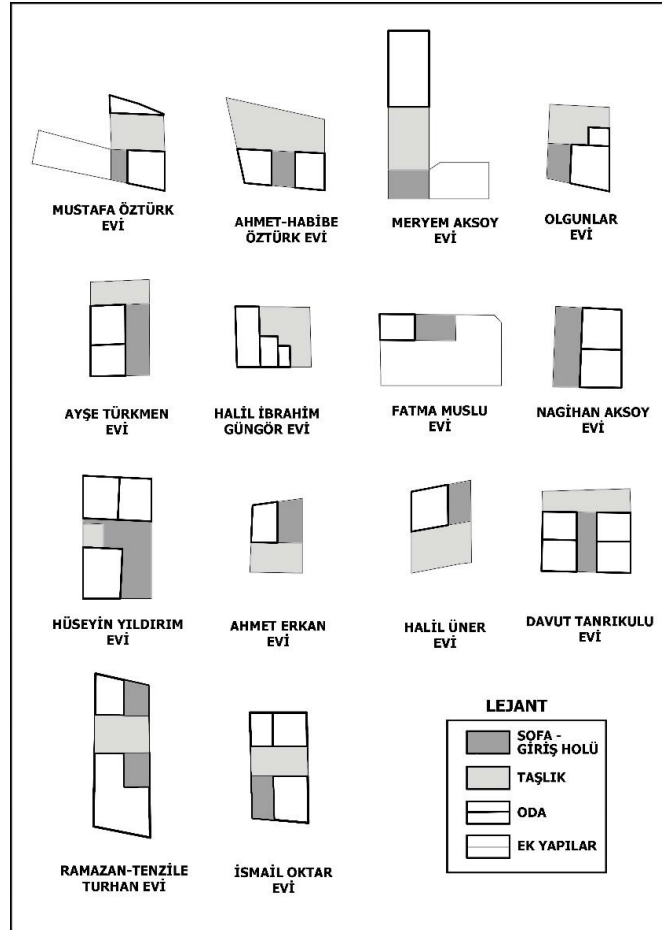
Köyün sakinlerinin göç ettiği coğrafyadaki evlerde, diğer bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu döneminin Balkan evlerinde de sosyal ve dini etkilerle evin mahremiyetinin korunması ve evin içselliği önemli gereklilikler halindedir. Bu gerekliliklerin sonucu olarak, evlerin zemin katlarında ve avlu etrafında yüksek duvarların çevrilmesiyle sokakla ev arasındaki görsel bağlantı koparılmıştır (Sinamides, 2017).

4.1.1. Zemin Kat

Tahtaköprü geleneksel konutlarının zemin katlarında içe dönük anlayışın yansıması olarak pencere açıklıkları azaltılarak ve küçültülerek dış çevre ile kısıtlı ilişkiler sağlanmıştır. Bu kattaki girişler ve servis mekânları sokağa açılmayan kontrollü mekânlar olarak düzenlenmiştir. Sokak kapısı ile iç-dış mekân ve kamusal-özel alan sınırları çizilmiştir. Tahtaköprü evlerinde zemin kat Türk evinde olduğu gibi sokakla kısıtlanmış ilişkilerin olduğu bir düzende kurulmuştur. Genellikle boşaltılmış bir kat olarak düzenlenen zemin katın önemli bir alanı kaplayan bölümü, geçiş mekânı olarak kullanılan taşlıktır. Sokak kapısından dövülmüş toprak zeminli yarı açık taşlığa girilmektedir. Diğer bir deyişle, geleneksel Türk evinin tipik bir özelliği olarak, zemin kattaki bu yarı açık alan, bu kattaki kapalı mekânlara giriş mekânı olmasının yanı sıra, üst kata erişimin sağlandığı geçiş mekânı niteliği de taşımaktadır (Aksoy, 1963; Küçükerman, 1985:47). Dönem özelliği taşıyan birçok evde taşlık, aynı zamanda evin alt kattaki giriş bölümüne ulaşmaktadır (**Şekil 7**). Giriş holü niteliğindeki bu ara mekân, üst kata ulaşan ahşap merdivenlerle ve zemin kattaki bazı birimlerle bağlantılıdır. Ara mekân, avlu ve taşlıktan birkaç basamakla yükseltilmiş veya eşikle ayrılmıştır. Ancak, incelenen Tahtaköprü evlerinde, söz konusu ara mekânın bulunmadığı, taşlığın kapalı bir mekân olarak giriş holü niteliğine dönüştüğü az sayıda geleneksel nitelik taşıyan konut örneği de tespit edilmiştir (**Şekil 8**). İki katlı evlerin zemin katlarında, depo, kiler gibi mahaller bulunurken bazı örneklerde oturulan bölümler de yer almaktadır.

Şekil 7. Tahtaköprü Evlerinin Zemin Katlarında Taşlık Örnekleri (Yazar Arşivi)

Şekil 8. Tahtaköprü Evlerinin Zemin Kat Düzenleri

4.1.2. Avlu ve Müştemilâtlar

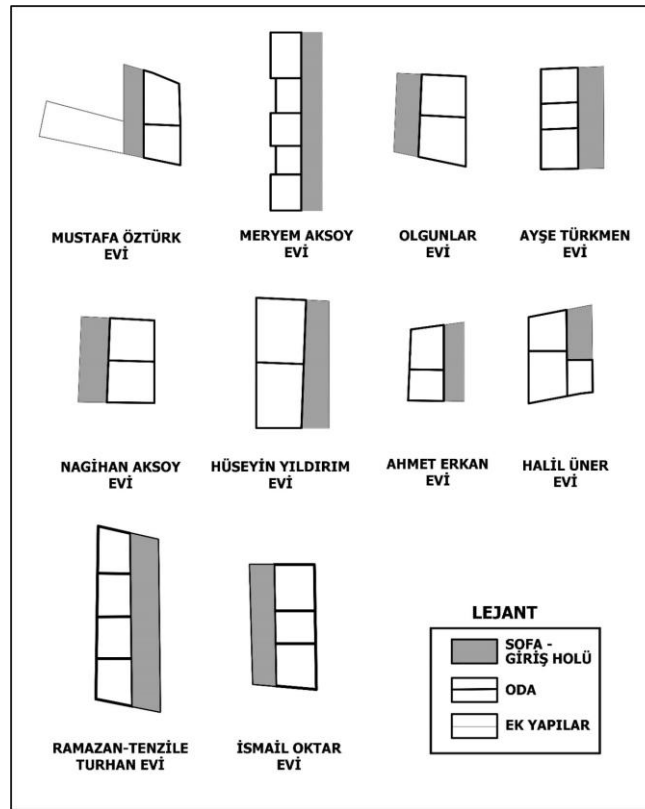
Türk evinin en dinamik mekânlarından biri olan avlu, kontrollü bir alan sağlanabilmesi amacıyla sokak kapısı ve bahçe duvarları ile sınırlandırılarak kısıtlı bir alan olarak düzenlenmiştir. Bu kısıtlı alan, hava koşulları uygun olduğu müddetçe sürekli kullanılmaktadır (Akin, 1996:270). Günlük faaliyetlerin merkezi durumundaki avlu, ev ve müştemilâtlarının bağlayıcısıdır. Ev ile müştemilâtları ve avlunun oluşturduğu iskân birimi içinde yapılan iktisadi faaliyet şekli, iklim, topografya, sokağa ve ana yollara göre konum,

yapıların yönelişi ve birbiri ile ilişkileri gibi unsurlar kurguyu belirleyici rol oynamaktadır (Küçükerman, 1985).

Tahtaköprü yerleşiminde incelenen geleneksel konut birimlerinde ev ve müstemilatları bir avlu etrafında, ancak belirli bir düzene bağlı olmaksızın dizilmektedir. Samanlık, depo, ambar gibi yapılara çoğu konut biriminde rastlanmıştır. Yerleşimde kırsal geçim olanaklarının yanı sıra orman endüstrisine dayalı ev tipi endüstri faaliyetleri yapılmaktadır. Bu faaliyetlerin yapıldığı evlerde bıçkılı, kereste atölyesi birimleri avluya eklenmiştir. Bunların yanında avlu fırın, çeşme ve günlük ihtiyaçlara yönelik sebze-meyve yetiştirilen bahçe alanlarını içermektedir. Geçim kaynaklarının değişmesi, yok olması ve gelişmesi ile ilgili olarak avluya bazı müstemilatlar eklenmiş, bazıları işlevini değiştirmiş veya kaybolmuştur.

4.1.3. Üst Kat

Tahtaköprü geleneksel konutlarında, üst kattaki sofanın mekân örgütlenmesindeki konumu göz önüne alındığında, Türk evi plan tiplerinde varolan iki farklı plan tipinin kullanıldığı görülür. Birinci tip, Eldem'in (1954:34), dış sofalı olarak tanımladığı plan tipidir. Bu tipe uygun olarak kurulmuş olan geleneksel evler, üst kattaki dışa dönük sofa olarak tanımlanan ara mekân ve bu mekân etrafında sıralanmış odalardan oluşmaktadır. Odalar sokakla görsel olarak ilişki sağlarken ara mekân, avlu ile ilişkilendirilmiştir. Ara mekânın ve odaların yönelişi sokağa göre belirlenmektedir (Eldem, 1954). Yarı açık, üzeri çatı ile örtülü, hayat olarak da adlandırılan bu ara mekân ve oda, Türk evinde mekânsal ve işlevsel strüktür gelişimin çekirdeğini oluşturmaktadır (Kuban, 1995:106; Bektaş, 1996:94-98). Anadolu ve Balkan evlerinde önemli bir unsur olan 'ortak ara mekân', ev içindeki mekânları birbirine bağlayıcı işlevinin yanı sıra köşk ve sekilerle zenginleştirilmiş yaşama alanı vasfı taşımaktadır (Akin, 1996:270). Tahtaköprü evlerinde üst kat ara mekânı, Türk evindeki dış sofa/hayat ile aynı karakterde bir elemandır ve aynı şekilde odalar arasında irtibatın sağlandığı dolaşım alanıdır (**Şekil 9**). Zemin katla irtibatın sağlandığı ahşap merdivenler bu ara mekâna ulaşmaktadır. Genişliği yetersiz olduğundan Anadolu ve Balkanlardaki Türk evlerindeki sofadan farklı olarak yaşama alanı işlevini kaybetmiştir. İncelenen örneklerde, dar dış sofa, çevre koşulları etkisi ile genellikle dış duvarlarla sınırlandırılmış, havalandırma ve aydınlatma amacıyla avlu yönünde pencere olarak düzenlenmiştir. Ahmet Erkan evinde ise üst kat ara mekânı, 'hayat'a benzer bir nitelikte yarı açık bir direklik olarak varlığı sürdürmektedir. Evlerin ara mekânları üstü dıştan kiremit kaplı beşik çatı ile kapatılmıştır. İçten tavan döşemesi ile kaplı veya tavan döşemesi bulunmaksızın doğrudan çatı konstrüksiyonunun algılandığı örnekler mevcuttur (**Şekil 10**).

Şekil 9. Tahtaköprü'deki Dış Sofalı Evlerin Plan Şemaları

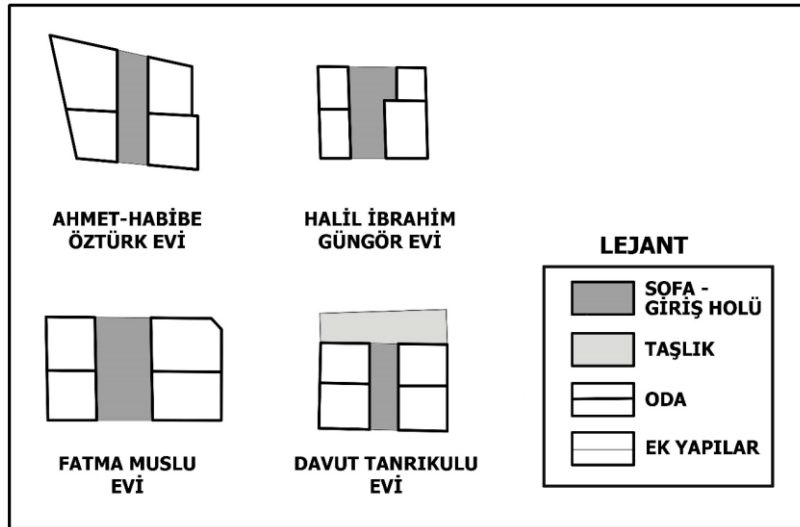
Şekil 10. Tahtaköprü Evlerinde Kapalı, Dar Dış Sofa Örnekleri (Yazar Arşivi)

Tahtaköprü'ye ilk yerleşen Balkan göçmenlerinin geldikleri bölgedeki geleneksel konutlarla, Tahtaköprü yerleşiminin geleneksel evleri arasında, Osmanlı mirasını taşımalarının doğası gereği ve kültürel ve iklimsel şartların belirleyiciliğiyle önemli benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle iklim şartları nedeniyle, yarı açık özelliğini kaybederek kapalı alana dönüşen dış sofa ve düz tavan kaplaması yerine çatı konstrüksiyonunun algılanması gibi nitelikler dikkat çekicidir (Sinamides, 2017) (**Şekil 11**).

Şekil 11. Osmanlı'dan Miras Balkan Geleneksel Evlerinde Üst Kattaki Ara Mekân
(Sinamides, 2017)

Tahtaköprü evlerinde, daha az sayıda örnekte görülen ikinci tip, Eldem'in (1954) sınıflandırmasında belirtilen biçimiyle iç sofalı tiptir. Bu tipteki evlerde ara mekân karşılıklı iki oda dizisinin arasında bulunmaktadır. Ara mekân yine odaları bağlayıcı bir dolaşım alanı niteliği taşımaktadır. Zemin katla irtibatı sağlayan ahşap konstrüksiyonlu merdivenler üst kat ara mekânına ulaşmaktadır. Dış sofalı plan tipinde olduğundan farklı olarak bu tipteki bazı evlerde ara mekân yaşama alanı olarak kullanılacak genişlikte düzenlenmiştir (**Şekil 12**).

Şekil 12. Tahtaköprü'deki İç Sofalı Evlerin Plan Şemaları

4.1.4. Odalar

Odaların doğrultusu, sayısı ve şekilleri plan tipinin değişiminde ve gelişiminde etkilidir. Dış sofalı evlerde odalar aynı doğrultuda tek sıra oluşturacak şekilde dizilmekte ve aynı yöne açılmaktadır (**Şekil 9**). İç sofalı evlerde ise aynı doğrultuda iki sıra halinde dizilmekte ve ortadaki ara mekâna açılmaktadır (Eldem, 1954:15; Eldem, 1984:15) (**Şekil 12**).

Tahtaköprü evleri üst katta, en az 2, en fazla 5 odadan ve bunların açıldığı ara mekândan oluşmaktadır. Bunlardan merdivenle ilk ulaşılan oda, genellikle günlük oda olarak düzenlenmiştir. Günlük odalar diğer odalara göre daha büyük alana ve ön cepheye sahiptir. Ayrıca ocak ve ayrı bir mutfak yoksa mutfak nişi günlük odada bulunmaktadır.

4.2. Tahtaköprü Geleneksel Konutlarının Cephe Özellikleri

Avlunun yüksek duvarları ve zemin katın sokağa sağır duvarları, sokak kapısı ile başlayarak evin içine doğru özelleşen hayatın yansımasıdır. Ön cephenin zemin kat bölümündeki doluluk-boşluk düzenini, sokak-avlu, sokak-ev bağlantılarının gerçekleşme biçimi belirlemektedir. Zemin katın hizmet mekânları ile düzenlenmesi durumunda, yapının ön cephesinin giriş katı seviyesinde, mahremiyet gereği sağır duvarlar hâkimdir. Cephedeki büyük kapılarla kapatılan boşluğun genişliği, sokaktan eve ve avluya bağlantıyı sağlayan taşığın boyutları ile ilişkilidir. Zemin katta hizmet mekânlarının bulunduğu evlerde, asıl yaşama katının üst kat olma durumu cephe düzeninden okunabilmektedir. Bu evlerde cephe karakteristiği, sağır zemin kat ve çıkma şeklinde sokağa taştan üst katın yatay bölünmesiyle oluşan ikili düzendir. Üst katın cephesi, zemin kattan tam kat boyunca taştan çıkmalar ile veya cephenin kendi içinde hareketlenmesini sağlamak için yapılmış, ancak mekân içinde büyük bir alan değişimine sebep olmayan, görsel girinti-çıkıntı dizisiyle düzenlenmiştir (**Şekil 13, 14**).

Şekil 13. Tahtaköprü İlk İskan Bölgesinde Geleneksel Evler – Hüseyin Alp Caddesi (Yazar Arşivi)

Şekil 14. Tahtaköprü Evlerinin Sokak Yönündeki Cephe Düzenlerinden Örnekler

Evlerin avluya bakan cepheleri, üst kat ara mekânının avlu ile görsel ilişki kurduğu cephelerdir. Dış sofalı evlerde ara mekânlarda dolaşım dışında bir işlev olmadığından cephelerde aydınlatma ve havalandırmaya yetecek kadar açıklıklara yer verilmiştir. Bu açıklıklar, bazı evlerde saydam elemanlarla, bazı evlerde opak elemanlarla kapatılmış boşluklar şeklindedir. Kimi örneklerde, sofanın dış sınırında yarım kat yüksekliğinde duvar örülerek üzerinde yarı açık direklik bırakılmasına da rastlanılmaktadır. Arka cepheler genel olarak, ön cephelere göre daha sade bir şekilde düzenlenmiştir (**Şekil 15**).

Şekil 15. Tahtaköprü Evlerinin Avluya Bakan Cephelerinden Örnekler (Yazar Arşivi)

4.3. Yapım Tekniği ve Malzeme

Evlerin kat yükseklikleri, taş temel tabii zeminden 50cm yükseltilerek su basman seviyesi sağlandıktan sonra, 220-270cm olarak düzenlenmiştir. Evlerin ve müstemilatların yapımında bağdadi yapım tekniğinin uygulandığı görülmüştür. Duvarlar ahşap karkas iskeletler kurularak bunların üzerine sık aralıklarla çakılan çıta ya da kamışların arasına kerpiç çamuru doldurulması ile oluşturulmuştur (**Şekil 16**). Bu şekilde oluşturulmuş duvar yüzeylerine toprak sıva yapılmıştır. Evlerin ön cephelerinde ve duvarların iç mekânlara bakan yüzeylerinde beyaz badana uygulanmıştır. Yenilenen cephelerde dökülen kerpiç toprak sıvaların yerine çimentolu harçla sıva yapılması evlerde görülen değişimlerdendir. Yapıları oluşturan döşeme, kiriş, dikme gibi elemanlar ahşaptandır. İç mekân merdivenleri ahşap konstrüksiyonludur. Dış mekândaki merdivenlerde ahşap veya taş kullanılmıştır. Evlerin üst örtüsü kiremit kaplı ahşap beşik çatılardır (**Şekil 16**).

Şekil 16. Tahtaköprü Evlerinde Bağdadi Duvar Örnekleri (Yazar Arşivi)

Avluda bulunan müstemilâtlar yakın çevreden kolaylıkla temin edilebilen malzemeler kullanılarak derme çatma yapılmıştır. Diğer bir deyişle, müstemilâtlar evlere göre daha basit malzeme, teknik ve işçilikle inşa edilmiştir. Çoğunlukla temelleri taştan, duvarları ahşap ve kerpiç çamurundandır. Daha yeni olan müstemilâtlar betonarme ve tuğla duvarlı olarak inşa edilmiştir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyıla birlikte Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, ekonomik birçok alanda kendini hissettiren modernleşme anlayışını, planlama alanında da görmek mümkündür. Sağlıklı, eşitlikçi ve ekonomik bir yaklaşımla ile şekillenen düzenli planlama anlayışı, yoğun göçler sonucunda devlet desteğiyle kurulan muhacir yerleşmelerinde kullanılmıştır. Muhacir yerleşmelerinin düzenlenmesinde devletin belirlediği mevzuata ve kurallara bağlı kalınmasına çaba gösterilmiştir. Ayrıca iskânlarda muhacirlerin önceki yaşam alışkanlıkları göz önüne alınarak uygun arazi koşulları ve iklim bölgelerinin seçimine dikkat edilmiştir. Ancak bu dönemde görülen muhacir evleri, muhacirlerin kendi yaşam alışkanlıklarına ve arazi koşullarına bağlı kalınmaksızın, acil barınma sorununu çözmek için mütevazı şartlarda inşa edilmiştir. Tahtaköprü yerleşimi, dönemin içinde bulunduğu iskân uygulamaları ile kurulmuş bir muhacir köyüdür. Bu bakımdan geleneksel kırsal yerleşimlerin yerleşme dokusundan ve iskân birimlerinin dizilişinden farklı bir görünüme sahiptir. Köyün ilk iskân bölgesinde yerleşim izlerinin sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Muhacirler için yapılan ilk evler günümüze ulaşmamasına karşın ilk yerleşmenin parselasyon taksimatına uygun olarak iskân sınırları varlığını sürdürmektedir. Köyün genişleme bölgelerinde geleneksel yerleşmelerde olduğu gibi yerleşim dokusu organik olarak geliştiği görülmüştür.

Bu makale çalışmasında incelenen Tahtaköprü yerleşmesinin iki katlı geleneksel evlerinin, Balkanlarda ve Anadolu'da görülen geleneksel Türk evinin özelliklerine uygun olarak inşa edildiği tespit edilmiştir. Buna en önemli etken olarak, kültürün göçlerle birlikte farklı coğrafyalara taşınması, uyarlanması ve uyum sağlaması görülebilir. Balkanların Aydos bölgesinden göç ederek Tahtaköprü'ye yerleşen muhacirler, burada kendi yaşam biçimlerini ve kültürlerini taşıyarak geleneklerini, yerleştikleri bölgenin kültürüyle harmanlayarak günümüzde devam ettirmektedir. Buna istinaden, yerleşimdeki evlerde ve yerleşim dokusunda muhacirlerin yaşam alışkanlıklarına ve bugünkü yaşantılarına ilişkin düzenlemeler görülmektedir. Yapım teknikleri ve malzeme çevre koşullarına göre belirlenmiş, bölgeye has bir karaktere sahiptir. Doğal çevre, yerel yapım teknikleri ve geleneklerin birleşimi olarak konut dokusu bugünkü halini almıştır.

KAYNAKLAR

- Ağanoğlu, H.Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç*. (Birinci Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akın, N. (1996). Osmanlı Döneminde Anadolu Konutuyla Balkan Konutu Arasındaki Ortaklıklar. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. Y. Sey (Editör). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 269-276.
- Aksoy, E. (1963). Orta Mekân: Türk Sivil Mimarisinde Temel Kuruluş Prensipleri. *Mimarlık ve Sanat*. 8 (9), 39-92.
- Aktüre, S. (1978). 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi yayınları.
- Aydın, Ö. (2009). Sultan II. Abdülhamid Devri Camilerine Eskişehir Mahmudiye'den İki Örnek: Çarşı ve Hara Camileri. *Belleten*, 73 (268).
- Bektaş, C. (1996). *Türk Evi*. (Birinci Baskı). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Eldem, S.H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Eldem, S.H., (1984), *Türk Evi Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.
- Emgili, F. (2019). *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Eres, Z. (2008). *Türkiye'de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi Ve Erken Cumhuriyet Dönemi Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eres, Z., Akın, N. (2010). Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler. *İTÜ Dergisi*, 9(1), 79-90.
- Halaçoğlu, Y. (1999). Kolonizasyon ve Şenlendirme. *Osmanlı Ansiklopedisi Toplum*. (4). G. Eren (Editör). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 581- 586.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri(1877-1890)*. (İkinci Baskı). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kahraman, K. (2006). *Tahtaköprü: Şirin Kasaba*. Bursa:Tahtaköprü Belediyesi Yayınları.
- Karpat, K.H. (2017). *Etnik Yapılanma ve Göçler*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kocacık, F. (1979). 19. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, (32), İstanbul, 415-426.
- Kocacık, F. (1980). Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890), *Osmanlı Araştırmaları* (1), 137-190.
- Küçükerman, Ö. (1985). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Ötüken, S.Y., Durukan, A., Acun, H., Pekak, S. (1986). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler* (4). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özen Yavuz. A., Sağiroğlu, Ö., Aydın, Ö. (2018). Orta Anadolu'da Bulunan Tatar Yerleşimlerinden Ankara İli Haymana İlçesi Ahırlıkuyu Köyünün Özgün Kırsal Mimari Dokusunun Belgelenmesi, *Tasarım ve Koruma*. İstanbul:Birsen Yayınevi, 33-49.
- Parlar, M. (2009). *Tahtaköprü Cumhuriyet Okulu Restitüsyon ve Restorasyon Raporları*.
- Saydam, A.(1992). Tanzimat Devri'nde Dobruca'da İskân Faaliyetleri, *OMÜ Dergisi* (7), 199-209.
- Sinamides, J.F. (2017). Transformations of Vernacular Architecture of the Mountainous Settlements of Pomaks in Xanthi, Greece. *ISVS e-journal*. Vol. 5, no.1. December, 2017.
- Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye İskân Coğrafyası (Köy-altı İskânı)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yüceşahin, M.M. (2002). *İnegöl İlçesinin Yerleşme Coğrafyası*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.